

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЧИННИКИ ТІНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті висвітлено основні форми та проаналізовано сучасні тенденції тінізації бюджетних відносин в Україні, виокремлено основні чинники тінізаційних процесів в бюджетній сфері, досліджено вплив політичних процесів, як основної детермінанти тінізації бюджетних відносин в Україні.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація бюджетних відносин, бюджетні правопорушення, корупція, політичні процеси.

Постановка проблеми. Значних збитків Україні завдає економічна злочинність, вагоме місце у якій займають злочини, пов'язані зі зловживаннями у бюджетній сфері. Підтвердженням цього є істотне збільшення за останні роки кількості злочинних посягань на бюджетні кошти, які виділяються Урядом на різноманітні соціальні та економічні програми, а також на пільгові кредити. Вони вчиняються у формі розкрадання, привласнення, а також використання не за призначенням згаданих активів. Це, в свою чергу, призводить до невиконання економічних та соціальних програм, створює атмосферу соціальної напруженості в окремих регіонах, яким такі кошти виділялися, унеможлиблює реформування економіки України у відповідності до глобальних геополітичних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам детнізації державного сектору економіки через призму бюджетних відносин приділяли увагу такі зарубіжні вчені-економісти, як: А. Ділнот, С. Морріс, В. Лееу, А. Френз, Ж. Віллард, К. Карсон, Дж. Арвай, Б. Контіні, Ч. Константіно, Т. Ейдт, Е. Дж. Вайнер, Д. Коломер В'ядель, Ф. Шнайдер та інші.

Дослідження даної проблематики знайшло своє відображення у наукових працях вітчизняних науковців, серед яких, зокрема: З. Варналій, Т. Ковальчук, І. Мазур, В. Мандибура, А. Мокій, С. Мошенський, В. Попов, В. Предборський, В. Турчинов, М. Флейчук, Ю. Харазішвілі та інші.

Окремими аспектами проблем бюджетного процесу, зокрема, в контексті детнізаційних процесів, займалися В. Базилович, О. Барановський, В. Гець, І. Лютий, В. Мунтіян, С. Ніколенко, Ю. Пахомов, І. Тивончук, С. Юрій та інші.

Незважаючи на це, поглибленого дослідження потребують питання причинності тіньових процесів в бюджетній сфері, природа їх походження, а особливо – вплив політичних процесів на тінізацію бюджетних відносин в Україні.

Мета статті – узагальнення основних чинників тінізації бюджетних відносин в Україні, визначення залежності тінізації бюджетних відносин від політичних процесів в державі.

Методологія. Задля реалізації поставленої мети в роботі застосовується інструментарій економетричного моделювання, багатофакторної регресії та нелінійного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1. Сучасний стан тінізації бюджетних відносин в Україні. Особливе місце у тінізації вітчизняної економіки належить бюджетній сфері. Матеріали проведених органами державного фінансового контролю перевірок постійно фіксують численні випадки порушень та ігнорування чинного законодавства у здійсненні фінансових операцій, що виявляється у незаконному отриманні бюджетних коштів та кредитів під державні гарантії, марнотратстві та безгосподарності у витрачання державних коштів і майна.

Це є однією з передумов поживного середовища для отримання окремими комерційними структурами надприбутків, безпідставного збагачення та переміщення коштів у сферу тіньової економіки [1, с. 105-106].

Розкрадання і нецільове використання бюджетних коштів пояснюються неналежним контролем за їх рухом, а також нежиттям превентивних заходів щодо своєчасного припинення їх незаконного вилучення в держави при сприянні окремими посадовими особами, прорахунками в налагодженні фінансовими органами України шляхів їх передачі безпосереднім користувачам.

Серед найбільш важливих програм, які фінансуються з державного бюджету і які часто виступають об'єктом тіньових посягань зі сторони суб'єктів бюджетних відносин, є підтримка:

- окремих регіонів України (територій пріоритетного розвитку, районів стихійного лиха та їм подібних);
- окремих галузей господарства (сільського господарства, добувної та металургійної промисловості);
- нових форм господарювання (фермерства, малого та середнього бізнесу);
- закупівлі зерна та паливно-мастильних матеріалів;
- створення робочих місць для безробітних тощо [2].

З урахуванням аграрної спеціалізації більшості регіонів України фіксується тенденція до поширення зловживань і корупційних проявів у сфері використання дотаційних бюджетних ресурсів, призначених для потреб агропромислового комплексу, що негативно впливає на ефективність реалізації відповідних державних програм. Основними механізмами скоєння згаданих правопорушень є наступні:

- незаконне заволодіння та легалізація майна, придбаного за рахунок бюджетних коштів виділених на реалізацію інноваційних проектів в агропромисловому комплексі;
- розкрадання бюджетних коштів що виділяються суб'єктам господарювання в межах цільових програм державної підтримки агропромислового комплексу;
- заволодіння фінансовими ресурсами, виділеними для підтримки агропідприємств через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів.

Отже, розподіл значних сум бюджетних коштів, широкі повноваження службових осіб щодо розподілення кредитів, відсутність дієвого контролю за їх використанням призводять до численних порушень. Найбільш характерними із них є:

- недоотримання встановленого регламенту розгляду заяв на кредити та їх виділення, що не виноситься на обговорення відповідних комісій з кредитування чи не здійснюється в межах конкурсів, а приймається одноосібним рішенням тієї чи іншої посадової особи;
- виділення коштів без забезпечення гарантій їх повернення, а також не надходження таких засобів до конкретних отримувачів;

- затримка виконавчими органами розподілення отриманих із бюджету позичок, проведення їх через депозитні банківські рахунки з метою одержання відсотків із наступним їх використанням у власних цілях;

- розміщення бюджетних коштів не на рахунках регіональних відділень Національного банку України, а в комерційних банках, наслідком чого може бути зменшення надходжень до державного бюджету;

- видача державних позичок під мінімальний відсоток або без відсотків посадовим особам різного рівня;

- передача бюджетних позичок безпосередньо в статутні фонди суб'єктів господарської діяльності, створених родичами керівників державних владних та управлінських структур;

- видача бюджетних позичок у вигляді комерційних кредитів господарюючим суб'єктам, які не мають безпосереднього відношення до державних цільових програм;

- витрачання бюджетних позичок службовими особами органів влади та управління на власні потреби [2].

Щодо сучасного стану тінізації бюджетних відносин, що мали місце у 2014 р. в Україні то вони наступні. Лише протягом січня 2014 р. виявлено незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат, недостач коштів державного бюджету та інших загальнодержавних активів на загальну суму 417,5 млн грн, або 69 % від виявленого обсягу загальнодержавних і комунальних ресурсів, що використані з порушенням нормативно-правових актів.

Найбільші суми порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів держави, виявлено Держфінінспекціями в Харківській (19,3 млн грн), Житомирській (10,4 млн грн) областях, м. Києві (9,6 млн грн),

Дніпропетровській (8,3 млн грн) та Кіровоградській (7,3 млн грн) областях.

Загалом останніми роками серед порушень фінансово-бюджетної дисципліни найбільш поширеними в Україні є: (1) порушення законодавства з оплати праці, штатної дисципліни; (2) порушення при здійсненні відрахувань до державних цільових фондів; (3) безпідставне покриття витрат сторонніх юридичних, фізичних осіб та госпрозрахункових структурних підрозділів; (4) незаконне відчуження майна; (5) безпідставне надання благодійної, соціальної допомоги; (6) незаконне використання (списання) коштів та матеріальних цінностей; (7) незаконна ліквідація (знищення, розбирання) майна; (8) недоотримання фінансових ресурсів; (9) недоотримання фізичними особами належних їм виплат; (10) недостачі матеріальних цінностей [3].

Найбільш поширеними порушеннями фінансово-бюджетної дисципліни в державі у 2013 р. залишалися: порушення вимог Бюджетного кодексу України в частині нецільового використання бюджетних коштів; зайве витрачання коштів внаслідок оплати завищених обсягів та вартості виконаних робіт, наданих послуг, придбаних товарів; зайве виділення бюджетних коштів особам, які не мали на це права, або внаслідок завищення відповідних розрахунків; незаконна передача державного та комунального майна суб'єктам недержавної форми власності; недоотримання фінансових ресурсів внаслідок порушень при передачі майна в оренду (користування); недотримання законодавства під час проведення державних закупівель тощо. Структура зазначених порушень наведена на рис. 1.

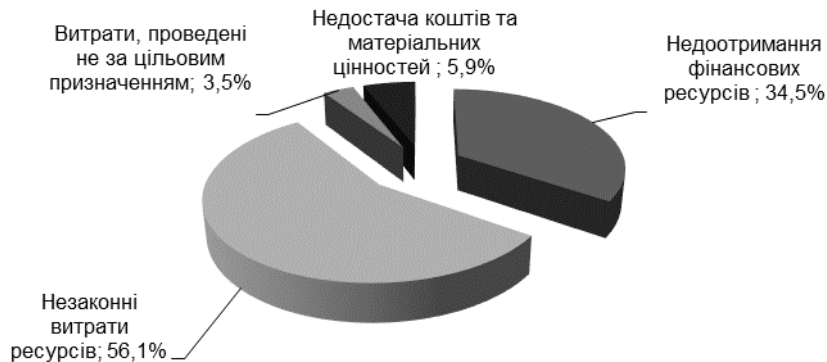

Рис. 1. Структура порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, виявлених органами Держфінінспекції за 2013 р. в Україні

Джерело: складено авторами на основі [3]

У 2014 р. правоохоронні органи спільно зі Службою безпеки, Міністерством внутрішніх справ і Національним банком України виявили 14 фінансових установ, через які було відміто 140 млрд грн державних і бюджетних коштів, повідомляється на сайті Генеральної прокуратури України. За твердженням представників Генеральної прокуратури за всю історію незалежної України правоохоронні органи не стикалися з таким масштабом зловживань і порушень у фінансовій і економічній сферах. Зокрема була сформована чітка ієрархічна структура злочинної організації, яка починалася з владних структур, де продумувалися різні схеми для відмивання державних коштів через так звані "пральні банки" і "податкові ями".

За підрахунками Федерації роботодавців України, обсяг хабарів, які український бізнес був вимушений виплачувати чиновникам, досяг 160 млрд грн на рік [4]. У березні цього року колишній голова НБУ С. Кубів заявив, що в Україні працювало близько 10 банків – конвертаційних центрів, обіг готівки за якими минулого року становив 146 млрд грн [5].

За інформацією Держфінмоніторингу, в результаті проведеного розслідування фактів відмивання коштів, одержаних від корупційних дій экс-президента України, колишнього уряду і пов'язаних із ними осіб, у березні цього року служба направила до правоохоронних органів 126 матеріалів на 77,2 млрд грн. Також у рамках цього розслідування Держфінмоніторинг виявив на те-

риторії України рахунки 67 фізичних осіб і заблокував кошти на загальну суму 2,2 млрд грн. [6].

За фактами розкрадання бюджетних коштів у 2014 р. вже відкрито 563 кримінальні провадження, і в кожному п'ятому – виконавчий акт вже направлено до суду. За прокурорським реагуванням до відповідальності притягнуто більш, як 2,5 тис. посадовців із органів державної влади і місцевого самоврядування, з них кожен шостий – це органи контролю. До бюджету відшкодовано 53 млн. грн. Загалом стосовно найближчих прибічників экс Президента України розпочато кримінальні провадження на суму близько 100 млрд дол. США. Кількість злочинів у бюджетній сфері станом на 2014 р., на жаль, не зменшується. Зокрема, найчастіше такі злочини скоюються у сфері охорони здоров'я, оборонній та енергетичній галузях [7].

Аналізуючи основні причини відтоку бюджетних коштів у тінювий сектор необхідно, насамперед, вести мову про загальні причини тінізації та проблеми детінізації економіки нашої держави. Отже, наше бачення даних аспектів та напрацювання інших науковців дають підстави стверджувати наступне.

Основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на фіскальному тиску на суб'єктах господарювання та громадян);
- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);
- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);
- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;
- недостатній захист інвесторів;
- нестабільне політичне середовище та ін.

З огляду на специфіку тінізаційних процесів та резонансні соціально-політичні зрушення в Україні за доцільне вважається подальший розгляд питань причинності тінізації бюджетних відносин через призму політичних процесів.

2. Політична детермінанта тінізації бюджетних відносин в Україні. В Україні, як і в інших країнах з притаманним їм структурним міжсекторним розривом та функціонуванням елітної економіки, держава виконує одну з головних своїх функцій щодо забезпечення функціонування першої в режимі розширеного відтворення. Вийти з цього режиму діяльності без проведення глибокого реформування економіки держава не в змозі. Суб'єкти елітного сектора України в умовах утворення квазіринкових відносин, як альтернативних по відношенню до держави центрів влади, воліють максимально експлуатувати силу держави, перекладати на неї свої зобов'язання та витрати, одночасно забезпечувати відлив своїх доходів від державних [8, с. 229].

У другій половині 1990-х років в Україні склалася система управління, яка прирєкла державу на постійний перерозподіл власності і, як результат – відсутність перспективи до інноваційного збалансованого розвитку соціально-економічної системи. У той час (1998-1999 рр.) ситуація в Україні можна охарактеризувати наступним чином – один з найнижчих ВВП на одну осо-

бу серед країн Європи (3,5 тис. дол. США, у той час, як середньоевропейський показник перевищував 15,0 тис. дол. США) оцінювані обсяги тінізації економіки – близько 60% офіційного ВВП, обсяг нелегально вивезеного капіталу – 40 млрд дол. США, щорічні втрати бюджету від тінювої економіки – 12-15 млрд грн, до бюджету сплачуються лише орієнтовно 60% прямих та непрямих податків, у 1998 р. Україна одержала найвищий бал за рівнем корумпованості серед 97 країн світу, 1999 р. – за різними оцінками посіла 3-21 місце у списку найкорумпованіших держав світу [9]. Спроби подолати тінізацію, підвищуючи податки і посилюючи контроль за їх збиранням, лише погіршили ситуацію.

З іншого боку, зростала кількість мільонерів, які нагромадили первинний капітал з використанням махінацій, у тому числі й у бюджетній сфері. Зокрема, дуже активно використовувалися тінюві схеми роздержавлення майна країни. Прикладом може слугувати історія, що активно дискутувалася у суспільстві з розпродажем Чорноморського пароплавства [10]. Проте, це один з небагатьох фактів, за результатами якого було відкрито кримінальне провадження, інші не менш шкідливі для держави залишилися у "тіні". Представники "нового покоління бізнесу", що виграли у цій тінювій конкурентній боротьбі сформували нову "політичну та бізнес еліту" (олігархічні фінансово-промислові групи) України, яка впродовж усього терміну незалежності нашої держави фактично визначала політичну та економічну стратегію розвитку.

Внаслідок активізації діяльності фінансово-промислових олігархічних груп (ФПОГ) неефективність структури економіки посилювалася. Зокрема, зростала питома вага технологічно відсталих "екологічно брудних" виробництв у сфері добувної промисловості, енергетики, металургії, хімічної та деревообробної промисловості і, одночасно, – зменшувалася високотехнологічного виробництва і товарів широкого вжитку. Як наслідок – коефіцієнт залежності України від імпорту постійно збільшувався – у 1999 р. цей показник становив 48,0%, а у 2013 р. на окремі товарні позиції він досягав близько 71,2% у легкій промисловості, 76,9% – у текстильному виробництві, виробництві одягу, хутра та виробів з хутра, 64,9% – у виробництві гумових та пластмасових виробів, 56,4% – у хімічній та нафтохімічній промисловості, 52,7% – у хімічній промисловості. Загалом, у промисловому виробництві відзначалася стрімка тенденція до зростання обсягів галузей, що виготовляють проміжну продукцію чи енергетичні ресурси (чорна металургія, паливна промисловість та електроенергетика – сировинні товарні позиції, що преважують у експорті України). Натомість відзначалося дзеркальне зменшення виробництва продукції галузей, що виготовляють кінцеву продукцію, зокрема машинобудування, споживчі товари легкої та харчової промисловості.

Слід зазначити, що ключові галузі виробництва в Україні залишилися практично не пов'язаними між собою. Українське машинобудування використовує менше, ніж 20% продукції вітчизняної чорної металургії, менше, ніж 1% його продукції спрямовується в чорну металургію, легку та харчову промисловість [11]. Одночасно енергоємність української економіки в 10-12 разів вища, ніж у розвинених державах світу, Україна при цьому імпортує газу майже на 25% більше, ніж США і Великобританія разом, за споживанням газу на одну особу Україна вп'ятеро випереджає Японію і вдвічі Німеччину [12]. У результаті цих процесів падіння ВВП з 1990 р. до 1998 р. становило -59,2%, у 2012 р. цей показник теж далеко не відповідав відповідному значенню 1990 р. і становив – -30,5% [11].

Іншою методикою формування потужних олігархічних фінансово-промислових груп було штучне доведення підприємств до банкрутства, а далі – його викуп за мізерною (не ринковою) ціною. Обов'язковою умовою успішної реалізації таких тіньових схем була наближеність до правоохоронних органів та владних структур або безпосередня участь в останніх [13, с. 11-13].

Деякі з олігархів і, одночасно, представників влади у різний період незалежності України, спираючись на

підтримку влади, поєднували різну методику, надаючи за винагороду корупційними методами різноманітні фінансові та юридичні послуги (зокрема, з доступу до офшорів), розширюючи свою присутність на ринках і намагаючись взяти під контроль монополістів із постачання електроенергії. Таким чином, в Україні сформувалася потужна корупційна економіка. Одним з індикаторів вказаного явища є показник Глобального барометра корупції, який для України різко погіршився (рис. 2).

Рис. 2. Компоненти глобального барометра корупції для України у 2013 р.

Джерело: складено авторами на основі [14]

Як бачимо, найгірша ситуація в Україні за показниками корупції у 2013 р. спостерігалася у судовій системі (87 зі 100 балів (максимальний показник)), міліції (84), закладах охорони здоров'я (77) та політичних партіях (74). Останні, які відомо, у переважній більшості фінансуються ФПОГ часто з метою подальшого доступу до політичних рішень та тіньового поділу бюджетних коштів. Причому, зазначимо, що у 2013 р. незалежно від регіонів у населення було розуміння того, що політична корупція в Україні досягла небачених масштабів [15]. Так, 89,6 % жителів західних регіонів України, 91,1% Центральних, 91,4% Південних та 87,4% Східних регіонів України вважали, що у нашій країні поряд з побутовою корупцією існує й політична. На нашу думку, усвідомлення цього у поєднанні з істотними соціально-економічними проблемами, погіршенням ситуації у сфері свободи слова й призвело до масштабних заворушень по всій країні протягом 2013-2014 рр.

Зауважимо, що на рівень тінізації бюджетних відносин в Україні впливають не лише дії внутрішньополітичних чинників (значна кількість політичних партій, тісне тіньове "зрошення" влади і бізнесу, діяльність ФПОГ, активне використання офшорних юрисдикцій в умовах бездіяльності Верховної Ради України, низький рівень вірогідності покарання за злочини у бюджетній сфері, недостатній рівень патріотизму та відсутність націона-

льної ідеї, ін.), але й зовнішніх (нечіткість геополітичного вектору, непрозорість процесу імпорту енергоносіїв в Україну, непрозорість процесу транзиту енергоносіїв через територію України, проблема "егоїзму" зовнішніх партнерів, диспаратність відносин із зовнішніми партнерами, загроза зовнішньої агресії).

Підтвердженням міркувань щодо циклічності процесу тінізації бюджетних відносин та його взаємопов'язаності з політичними циклами є динаміка обсягу та рівня бюджетного дефіциту (рис. 3), а також співвідношення цих показників з політичними циклами в Україні. Останній показник вказує на періоди проведення виборчих кампаній (до Верховної Ради України чи Президента України). Як бачимо, ці показники тісно корелюють між собою. А саме поглиблення бюджетного дефіциту тісно пов'язане з періодами проведення виборчих кампаній в Україні – істотне збільшення дефіциту відбувається зразу перед проведенням виборів і в рік безпосередньої події спостерігається надмірне погіршення (а саме у 2002, 2004, 2006-2007, 2010, 2012, 2014 рр.).

Таким чином, підтверджується теза про те, що політичний процес безпосередньо пов'язаний не лише об'єктивно з проблемою бюджетного дефіциту, але й існує ціла низка суб'єктивних факторів, що негативно позначаються на бюджеті країни, зокрема істотні обсяги тінізації бюджетних відносин.

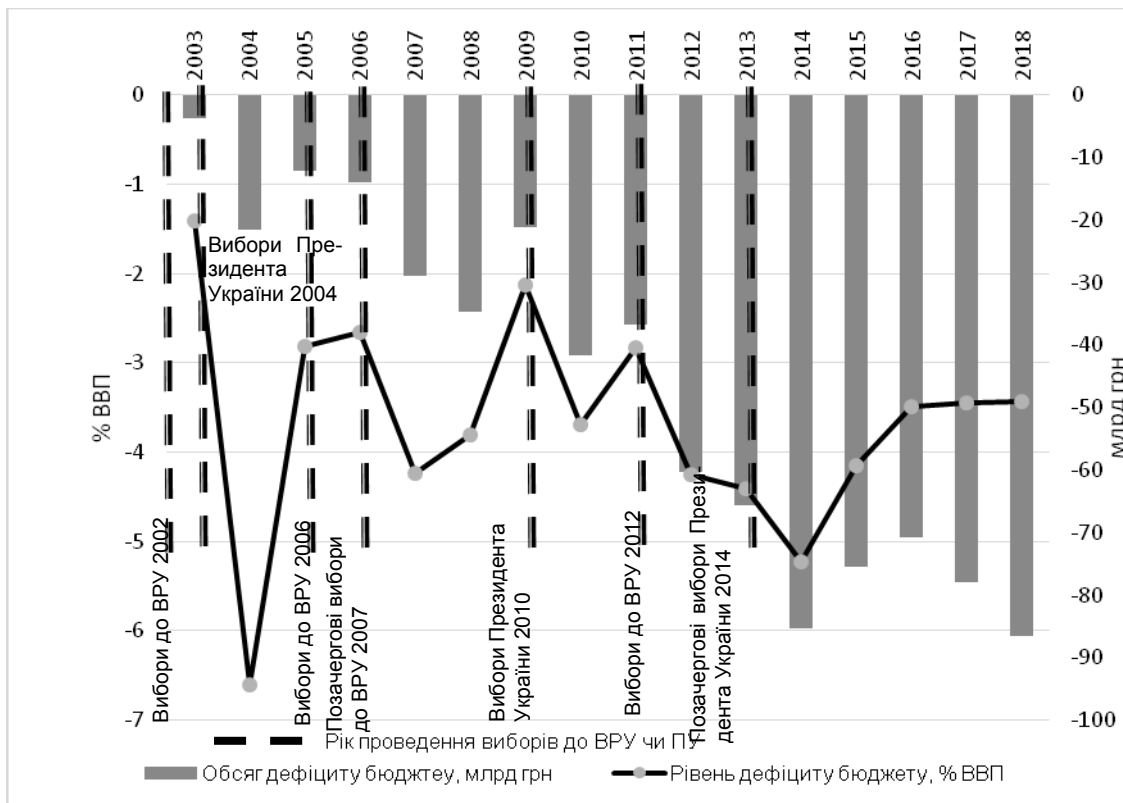

Рис. 3. Взаємозв'язок між політичними циклами та динамікою рівня і обсягу дефіциту бюджету у 2003-2018 рр. в Україні (2014-2018 рр. – прогнознi дані)

Джерело: складено авторами на основі [16], [17]

Задля виявлення механізму впливу ФПОГ на тінзаційні процеси в бюджетній сфері, побудуємо модель залежності показника впливу політичної компоненти діяль-

ності ФПОГ та інтегрального показника тінзації бюджетних відносин, що містить показник злочинності у бюджетній сфері, дефіцит бюджету та рівень тінзації (рис. 4).

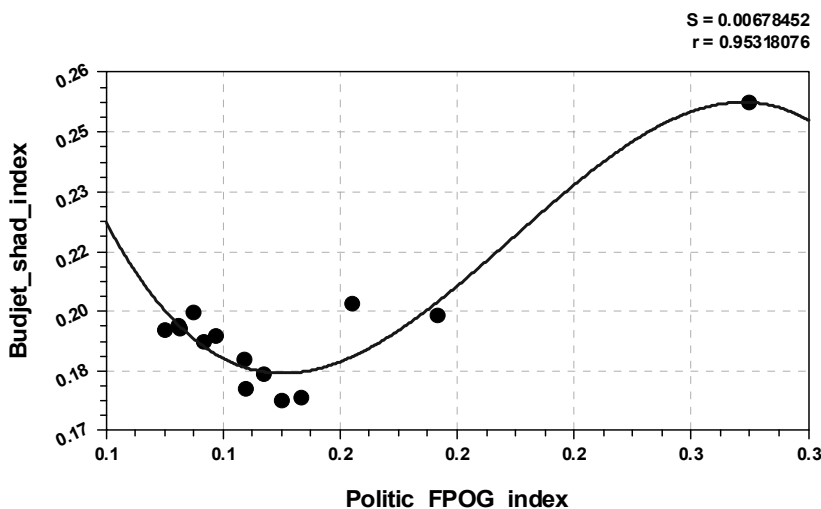

Рис. 4. Нелінійна модель (поліном 3 ступеня) взаємозв'язку показника політичної компоненти діяльності ФПОГ та інтегрального показника тінзації бюджетних відносин

Джерело: розрахунки авторів на основі [14], [16], [17]

Формалізація моделі подана у рівнянні 1.

$$Y = 0,76 - 9,1x + 46,25x^2 - 71,11x^3 \quad (1)$$

Тобто можемо зробити висновок про те, що у перші періоди активної політичної діяльності ФПОГ навіть дещо зменшують рівень тінзації бюджетних відносин

(очевидно йдеться про популістські заходи з метою завоювання певного позитивного іміджу у суспільстві), проте у довгостроковій перспективі їх діяльність призводить до різко негативної тенденції, а саме збільшення рівня тінзації у бюджетній сфері. Підтвердженням

цього є також те, що на 22 році незалежності у 2012-2013 рр. наша держава займала 54 місце за показником прозорості бюджетного процесу (Міжнародного бюджетного партнерства – англ. – International Budget Partnership) серед країн світу, у 2008 р. – знаходилася на 52 позиції [18].

Додатково проведемо дослідження з використанням інструментарію багатофакторної регресії, де за залежну змінну було взято інтегральний показник тінізації бюджетних відносин, а незалежними змінними виступали макроекономічні показники України, рівень корупції та політичний чинник (у формі фіктивної змінної) (табл. 1).

Таблиця 1. Чинники тінізації бюджетних відносин в Україні 1996-2013 рр.

Незалежна змінна	Коефіцієнт регресії
"Вільний 5" член рівняння	C1=0,12* (1,03)
Частка прямих податків та відрахувань на соціальне страхування у відношенні до ВВП	C2=0,02** (3,01)
Частка непрямих податків і митних платежів у доходах бюджету (%)	C3=0,10* (3,12)
Надмірне державне регулювання (розраховане на основі "індексу економічної свободи")	C4=0,39* (5,97)
Рівень безробіття (% загальної численності населення працездатного віку)	C5=0,09** (4,19)
Обсяг ВВП на одну особу (у дол. США)	C6=-0,04** (-2,86)
Рівень корупції	C7=0,45***
Політичний чинник (фіктивна змінна)	C8=0,47** (2,60)
Індикативні змінні	
Рівень зайнятості (% загальної численності населення працездатного віку)	C8=-0,02** (-4,43)
Темпи зміни обсягу готівки в обігу на одну особу	C10=0,51** (4,20)
Показники статистичної значущості	R=0,859; R ² =0,830; DW=1,67

Примітка: (*), (**), (***) – Т-статистика Ст'юдента вказує на статистичну прийнятність рівняння відповідно на рівні 90%, 95%, 99%.

Джерело: розрахунки авторів на основі [14], [16], [17]

Результати статистично значущого моделювання (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,859; скорегований коефіцієнт детермінації становить 0,830, коефіцієнт Дарбіна-Уотсона дорівнює 1,67) вказують на те, що в Україні рівень тінізації бюджетних відносин не так залежить від якості макроекономічного управління (відповідно до теорії та практики розвинених країн), а насамперед, від суб'єктивних чинників, що безпосередньо пов'язані з політичними процесами. Зокрема коефіцієнти регресії при макроекономічних незалежних змінних є надзвичайно малими і становлять: частка прямих податків та відрахувань на соціальне страхування у відношенні до ВВП (0,02), частка непрямих податків і митних платежів у доходах бюджету (0,10), рівень безробіття (0,09), обсяг ВВП на одну особу (0,04), рівень зайнятості (-0,02).

При цьому показники регресії при незалежних змінних: надмірне державне регулювання (розраховане на основі "Індексу економічної свободи") складає (0,38)*, рівень корупції (0,45)***, політичний чинник (фіктивна змінна) (0,47)**, темпи зміни обсягу готівки в обігу на одну особу (0,51)**. Останній чинник можна вважати суб'єктивно-об'єктивним, оскільки фактично від суб'єктивної тактики голови Національного банку України, який призначається Верховною Радою України за погодженням з Президентом України залежить обсяг готівкових коштів в обігу, які безпосередньо створюють базис тіньової економіки.

Підсумовуючи зауважимо, що існування в Україні протягом 23 років незалежності фактично моделі "дикого олігархічного капіталізму" призвело до глибокої соціально-політичної кризи, яка переросла у кризу влади та, як наслідок – у "Революцію гідності 2014 р." з відповідними наслідками для політичної, соціально-економічної та геополітичної системи.

Основні риси, що характеризують модель "дикого олігархічного капіталізму" в Україні, наступні:

- гальмування економічних перетворень, панування "політичного бізнесу", високий рівень корупції в державі та посилення "тіньового сектору" економіки;
- тіньове формування та перерозподіл державного бюджету з різко негативними наслідками для суспільства, зокрема фактичний розвал оборонної, соціальної та правоохоронної систем;
- глибоке соціальне розшарування на "більшість" дуже бідних та "меншість" дуже багатих, соціальна квотність "середнього класу";
- розгортання кризи інфраструктури – як на рівні стратегічних комунікацій та економічних об'єктів, так і на рівні комунального господарства, житлового комплексу, систем життєзабезпечення тощо;
- величезний розрив, що утворився між владою та суспільством, політикою та пересічними громадянами;
- відсутність консенсусу та діалогу на рівні політичної еліти;
- політична неструктурованість представницьких органів влади – парламенту та органів самоврядування, де відсутній механізм політичної відповідальності за діяльність виконавчої влади;
- нестабільність у стосунках владних інституцій: Уряд – Нацбанк, Верховна Рада – Уряд, Президент – Уряд, Президент – Верховна Рада;
- низький рівень довіри до української влади з боку західних партнерів.

Висновки. Вагоме місце в структурі економічних злочинів в Україні займають правопорушення, пов'язані зі зловживаннями у бюджетній сфері. Розкрадання і нецільове використання бюджетних коштів пояснюються неналежним контролем за їх рухом, а також нежиттям превентивних заходів щодо своєчасного припинен-

ня їх незаконного вилучення в держави при сприянні окремих посадових осіб.

1. Злочинність у бюджетній сфері останніми роками набула якісно інших параметрів, починаючи від масштабних обсягів зловживань і тінізації, завершуючи суб'єктами тінювих відносин, до кола яких входять перші особи держави. Саме тому протидія тінізації бюджетних відносин вимагає проведення поліпредметних досліджень, розробки стратегії протидії у співпраці із зарубіжними партнерами, насамперед з метою використання їх позитивного досвіду у боротьбі з цим загрозливим для національної безпеки явищем.

2. Застосування теоретико-аналітичних та економічних оцінок дало можливість узагальнення основних причин, які гальмують процес детінізації бюджетних відносин в Україні, до яких можна віднести: міцний взаємозв'язок між представниками влади та бізнесом; системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян); відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці); високий рівень корупції та недостатня некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства); нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату; непрозорість політичного середовища тощо.

3. В умовах України простежуємо циклічність процесу тінізації бюджетних відносин та його взаємопов'язаність з політичними процесами та рівнем бюджетного дефіциту. А саме поглиблення бюджетного дефіциту тісно пов'язане з періодами проведення виборчих кампаній в Україні – істотне збільшення дефіциту відбувається зразу перед проведенням виборів і в рік безпосередньої події спостерігається надмірне погіршення.

4. Результати статистично значущого моделювання вказують на те, що в Україні рівень тінізації бюджетних відносин не так залежить від якості макроекономічного управління (відповідно до теорії та практики розвинених країн), а насамперед, від суб'єктивних чинників, що безпосередньо пов'язані з політичними процесами. Зокрема коефіцієнти регресії при макроекономіч-

них незалежних змінних є надзвичайно малими і становлять: частка прямих податків та відрахувань на соціальне страхування у відношенні до ВВП (0,02), частка непрямих податків і митних платежів у доходах бюджету (0,10), рівень безробіття (0,09), обсяг ВВП на одну особу (0,04), рівень зайнятості (-0,02). При цьому показники регресії при незалежних змінних: надмірне державне регулювання складає (0,38)*, рівень корупції (0,45)***, політичний чинник (фіктивна змінна) (0,47)***, темпи зміни обсягу готівки в обігу на одну особу (0,51)**.

Список використаних джерел:

1. Тінюва економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
2. Радіонов Ю.Д. Основні види та суть бюджетних порушень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/EKUK_2012_8_7.pdf.
3. Офіційна веб-сторінка Державної фінансової інспекції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/>.
4. Офіційна веб-сторінка Федерації роботодавців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.fru.org.ua/>.
5. Офіційна веб-сторінка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
6. В Україні викрили 14 "пралень", що відмили 140 млрд гривень з бюджету // Економіка / Фінанси. – 10.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/906289-v-ukrajini-vikrili-14-praleny-scho-vidmili-140-mlrd-griven-z-byudjetu.html>.
7. Генпрокуратура відкрила 563 справи про розкрадання бюджетних коштів за Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/919861-genprokuratura-vidkrila-563-spravi-pro-rozkradannya-byudjetnih-koshtiv-za-yanukovicha.html>.
8. Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] / В. А. Предборський – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
9. The economist. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/>; <http://ti-ukraine.org/>; <http://www.weforum.org/>.
10. Аксанюк М. Чорноморське пароплавання: маховик розпродажу флоту призупинено / Михайло Аксанюк // День. – № 103. – 1997. – 5 с.
11. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
12. Офіційна веб-сторінка Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org.
13. Початки олігархізації // Тиждень № 27 (192). – від 30 червня. – 2011. – С. 11-13.
14. Веб-сторінка організації по боротьбі з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/gcb2013/country?country=ukraine>.
15. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/index.php>.
16. Офіційна веб-сторінка Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weod/ata/index.aspx>.
17. Офіційний сайт центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.
18. Офіційна веб-сторінка організації Міжнародного бюджетного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://internationalbudget.org/>.

Надійшла до редколегії 05.11.14

З. Варналій, д-р экон. наук, проф., И. Савич, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ ТЕНИЗАЦИИ БЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

В статье очерчены современные тенденции тенезационных процессов в бюджетной сфере, выделены основополагающие факторы тенезации бюджетных отношений, проанализировано влияние на тенезацию бюджетных отношений политических процессов в государстве.

Ключевые слова: теневая экономика, тенезация бюджетных отношений, бюджетные правонарушения, политические отношения, коррупция.

Z. Varnalii, Doctor of Sciences (Economics), Professor, I. Savych, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SHADOW PROCESSES INSTATE BUDGET: CURRENT CONDITION AND DETERMINING FACTORS

The most significant factors that move state budget into the shadow are determined. Current condition of shadow processes in state budget is highlighted. The paper also provides an analysis of relationship between political processes and shadow economy in public sector of Ukraine.

Keywords: state budget, public sector, shadow economy, shadow processes, political processes, corruption, budgeting system.